

КОНЦЕПТ ДЕРЕВО У МОВНІЙ МОДЕЛІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

У статті автор аналізує слово-номен концепту ДЕРЕВО в межах трьох жанрів фольклору з метою виявити відображення мовною моделлю світу українців цього фрагмента дійсності. Через зіставлення визначень цього слова тлумачними словниками видань різних років простежено динаміку його семантики, а також здійснено етимологічну розвідку для встановлення первинних сем.

Ключові слова: концепт, паремії, замовляння, гіперонім, гіпонім, фразеологізм.

В статье анализируется слово-номен концепта ДЕРЕВО в пределах трех жанров фольклора с целью выявления отображения данного фрагмента действительности языковой моделью мира украинцев. На основе сопоставления определений этого слова толковыми словарями изданий разных лет автор отслеживает динамику его семантики. Также осуществлено этимологическое разыскание с целью установления первичных сем обозначенного слова-номена.

Ключевые слова: концепт, паремии, заговоры, гипероним, гипоним, фразеологизм.

The author analyses the word-name of the concept TREE inside the three folklore genres in order to discover this reality fragment reflection in the world image of Ukrainians. Its semantic dynamics is searched out by comparing the vocabulary definitions of different years editions. The etymological analysis is also done for first sems finding out.

Key words: concept, sayings, charmings, hyperonym, hyponym, phraseologism.

Загальновідомо, що слово несе в собі разом з начасною інформацією, передаваною під час акту спілкування, багатий культурний зміст. Йдеться, насамперед, про стилістичну маркованість лексичної одиниці, конотацію, асоціації – все те, що утворює національно-специфічне світосприйняття, відбите в мові. Це зумовило підхід до вивчення її як до складника національної культури, який уможлиблює вираження й відтворення її. Головним носієм національної культури на мовному рівні є лексичний рівень. Слово розглядають як найменший складник мовної картини світу, на якій ґрунтують концептуальну картину світу. Перша входить до неї через те, що слова здатні об'єднуватися в лексико-тематичні групи, поля, очолювані іменем поняття, яке водночас є іменем концептуального класу, виступаючи концептом. Сьогодні мова для науковця-філолога – об'єкт установлення того, як функціонує етнічно-мовна картина, яка є виявом концептуальної картини світу. Про це свідчить ціла низка досліджень в українському мовознавстві, які з'явилися останнім часом і в яких увагу зосереджено саме на дослідженні ключових понять людської цивілізації взагалі й культурних слів української мови зокрема. Проте спільним для всіх дослідників є виділення принаймні двох складників структури концепту: ядра (когнітивно-пропозиційної структури, диктуму й модусу); периферії (асоціативно-термальної зони, асоціативно-образний комплекс компонентів). Іноді дослідники

виокремлюють складники: а) приядерна зона, б) інтерпретаційне поле, які не є тотожними. Якщо поняття приядерна зона – мовознавче, то інтерпретаційне поле – культурологічне (лінгвокультурологічне), семіотичне. Важливим також є виділення парадигматично-синтагматичних зв'язків, у які вступає концепт. Отже, складники структури концепту (ядро, приядерна зона та периферія) зумовлюють набір семантичних валентностей – відношень, у які вступає концепт, чи ролі, в яких він виступає в культурі [1, с. 6–8], [32, с. 5–8], [12, с. 3–6], [16, с. 1–5]. Складність досліджень з концептології, когнітивної лінгвістики й етнолінгвістики полягає в тому, що так чи так, вони спираються на лексику (семантику), яка, будучи підґрунтям мовної й відповідно концептуальної картин світу, є відкритою, нестабільною системою зі складною природою взаємовідношень між своїми елементами.

Актуальність дослідження зумовлено загальною спрямованістю сучасних філологічних досліджень, зокрема їхньою зосередженістю на поняттях мовної та концептуальної картин світу, концепті як складнику їх обох. Засадничий поворот у мовознавстві (як і в цілому в гуманітарних науках) від структуралізму до антропоцентризму спричинив зацікавленість мовознавців проблемою того, як функціонують мовні одиниці в аспекті взаємодії мови, людини й культури.

Стаття є розвідкою, спрямованою на дослідження одного з провідних концептів культури – ДЕРЕВА – у

мовній моделі світу українців. Для цього маємо простежити розвиток семантики слова *ДЕРЕВО* в усіх її історичних змінах. Лінгвістика сприймає значення слова як дворівневу категорію, яка уможливорює культурний зв'язок між індивідуальною і суспільною свідомістю. Особливо це стосується широких понятійних форм, у яких зібрано сукупний суспільний досвід, загальнолюдське знання. У них, так само, як і в науковому знанні, відбито онтологічні уявлення, щоправда, на міфологічно-побутовому рівні. Саме ці уявлення разом з мовою визначають унікальність національної свідомості, а звідси – культури і моделі світу [4, с. 8].

Значення слова зумовлене багатьма чинниками: 1) відношеннями з іншими лексичними одиницями в межах певного лексичного угруповання; 2) контекстуальними зв'язками в потоці мовлення в межах певного мовленнєвого жанру чи тексту; 3) відповідність позначуваному явищу дійсності. Саме така мотивованість значення зумовлює його розгляд у трьох аспектах: парадигматичному, синтагматичному й денотативному [5, с. 74].

Таким чином, аналіз динаміки семантики слова передбачає: вияв історичних значень слова, зіставлення значень слова, виділюваних тлумачними словниками на сучасному етапі, тобто аналіз значення слова поза межами контексту. Щоб виявити первинне значення, здійснюватимемо етимологічну розвідку. Наступним кроком буде з'ясування парадигматики і синтагматики слова, що передбачає фіксування асоціацій і синтаксичних ролей лексеми в межах тексту чи мікротексту. Щоб схарактеризувати парадигматичні відношення й синтаксичні ролі слова-імені концепту *ДЕРЕВО*, вдамося до схеми опису тезаурусних функцій концепту, розроблені С. Е. Нікітіною: синоніми, символи, антоніми, многота (частина-ціле), внутрішній атрибут (постійний епітет), зовнішній атрибут; агент, об'єкт, адресат, інструмент, суб'єкт [18, с. 119]. Аналіз будемо проводити на матеріалі замовлянь, колядок і щедрівок, паремій, а також фразеології. Дослідження буде спрямоване на опис фрагмента дійсності в мовній моделі світу українців, а відтак – і в концептуальній картині світу.

В українському мовознавстві концепт *ДЕРЕВО* був предметом уваги багатьох науковців, проте увагу в ньому приділяли його гіпонімам, тобто назвам окремих дерев і їхньої ролі в жанрах усної народної творчості. У межах відповідних підрозділів українського фольклору подано типологію значень таких рослин, як осика, дуб, калина, які розглянуто як складники фольклорної картини світу. З'ясовано, що в ролі «світового дерева» в замовляннях «можуть бути дуб, верба..., а також груша, яблуня, калина, терен, «хвоя»(ялина чи сосна), граб, явір і липа» [6, с. 13]. Дослідник І. Ю. Круть висновок, що тематична група «Ботанічна лексика» об'єднує назви сільськогосподарських культур, трав'янистих рослин і дендроніми, що є знаковими в календарно-обрядовій картині світу, зокрема, жито, пшениця, гречка, мак, барвінок, калина, дуб, береза, виноград [12, с. 4].

Про значущість концепту *ДЕРЕВО* і його гіпонімів свідчить і те, що їх відносять до міфологічної лексики.

Так, А. М. Василенко називає «флористичними міфономами» дуб, осика й інші лексеми на позначення рослин і дерев [2, с. 6]. Д. В. Лісничий проаналізував проблеми, пов'язані з етимологічним аналізом і дослідженням шляхів формування дендронімів у системі народних і нормативних фітонімів, з історією формування ботанічної номенклатури, ареалогією назв рослин. Він удався до словотвірного аналізу ботанічних нормативних і діалектних назв рослин, подавши їхні символічні конотації, в яких відбито фрагменти національних картин світу. Новизна нашого дослідження – саме у зосередженні на гіперонімі *ДЕРЕВО*, а не на його гіпонімах, на його репрезентації в українській свідомості.

Щодо етимології слова *дерево* М. Фасмер зазначає: «...споріднене з литовським *derva* «сосна», знах в. *deřva*; з іншим вокалізмом: *darva* «смола», латиськ. «смола», англос. **teru* «смола», грец. *δору* «дерево, брус, спис», *δρυς* «дерево (рослина), дуб»; д.-інд. *dāru*, *dru-* «дерево (матеріал)», авест. *dauru*, *-dru-* «дерево», ірл. *deuss* «жолудь», гал. *dervo* – «дубовий ліс» [31, с. 501]. Як видно з цієї розвідки, корінь слова *дерево* виявляє спорідненість зі словами праїндоевропейської мови *сосна*, *смола*, *дуб*, *матеріал*, що пояснює те, чому саме в багатьох текстах ритуального характеру, а також у фразеологічному матеріалі дуже часто стикаємося із заміною спільноіндоевропейського символу *дерево* символом *дуб*.

Інші етимологічні джерела лише підтверджують і деталізують думку М. Фасмера. Зокрема Я. Б. Рудницький виділяє «індоевропейський корінь ***deu-*: ***doru-*: ***drou*, початково – «дуб», наводить паралелі з давньофранцузької (власна назва) *Derwaun*, готської *triu*, сучасної верхньонімецької мови *teer* [7, с. 53]. Етимологічний словник української мови додає ще вірогідну мотивацію цієї лексеми: «можливо, пов'язане з індоєвр. **der-* «дерти» (як «обдерте від кори»)» [8, с. 37].

Ураховуючи атрибутивність мислення первісної людини, а також те, що назва речі – відбиття способу життя носіїв мови, висновуємо: 1) первісними семами були семи «рослина», «смола» або «те, що обдирають», «те, що дає смолу»; 2) так само давньою семою є «матеріал»; 3) більш пізнім є перенесення ознак дерева на дуб у значенні «дерево взагалі» (це перенесення відбулося вже на праслов'янському ґрунті).

Семи «рослина» і «матеріал» виявляють себе найбільш стабільними, адже їх фіксують усі словники. Так, Словник староукраїнської мови тлумачить слово *дерево* як «будівельний матеріал» і як рослину, головним чином, фруктову чи господарчу – «овощ імаючи» та «бортное дерево» [25, с. 108]. В історичному словнику української мови за редакцією Є. Тимченка наведено тотожні визначення: «1. Рослина з грубим і товстим стовбуром. 2. Матеріал на виробу і на будівлю зі стовбура деревину» [10, с. 696].

Словник української мови виділяє схожі семи, але вже фіксує і переосмислення первинного значення слова *дерево*: «1. Багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону//Зрізані стовбури цієї рослини, очищені від гілля, колоди. 2.

тільки одн. Матеріал з цієї рослини, що йде на будівництво та різні вироби // Про бездушну, тупу людину» [24, с. 247].

Очевидно, постійна присутність таких сем, як «грубість», «матеріал», «будівництво», «міцність» призводить до переосмислення первинного значення й виникнення стійкої асоціації з концептом ЛЮДИНА.

ВТССУМ разом зі значеннями, фіксованими в усіх словниках української мови і мотивованих етимологією, наводять ще 4 нові, які з'явилися протягом тридцяти років. Це такі семіми: «3. спец. Зв'язаний неорієнтований граф без циклів. 4. В анатомії та фізіології будь-яка структура з деревоподібною гілчастою моделлю. 5. У системах обробки інформації – структура даних, що має ієрархічну організацію. 6. У теорії графів – зв'язний граф без циклів» [3; с. 286]. Поява таких значень у слова *ДЕРЕВО* засвідчує, що, як і раніше в міфологічній картині світу, так і тепер у науковій концепт *ДЕРЕВО* залишається зручним засобом організації знань. Як зазначає Маслова, «відомі різні типи структур представлення знань – схема, фрейм чи сценарій, картинка чи мисленнєвий образ, скрипт і т. д... Перерахування деталей, які складають зміст, який дає начебто кадр з фільму, – це фрейм» [14, с. 60]. Важливим для наукового знання про світ є виділення в первинному значенні сем «багаторічність», «рослина», «твердість», «стовбур», «гілля», «крона». Саме на основі цього «фреймового» тлумачення можливе подальше переосмислення й термінологізація слова *дерево*, глибша його концептуалізація.

Міфологічні уявлення первісних людей зумовлюють важливість онтологічної і гносеологічної функції концепту *ДЕРЕВО*. «Дерево світове ... характерний для міфопоетичної свідомості образ, який утілює універсальну концепцію світу» [17, с. 398]. «Дерево світове розташовується у сакральному центрі світу... Воно є доміантою, яка визначає формальну й змістову організацію простору всесвіту» [17, с. 399]. «Дерево світове відділяє світ космічного від світу хаотичного, уводячи до першого з них міру, упорядкованість і роблячи його доступним для вираження у знакових системах текстів... Саме схема світового дерева містить у собі набір «міфопоетичних числових констант, які впорядковують космічний світ», особливу роль світового дерева для міфопоетичної епохи визначає те, що воно виступає посередником між всесвітом (макрокосмом) і людиною (мікрокосмом) і є місцем їхнього перетину. Образ С.д. уможливував цілісний погляд на світ, визначення людиною свого місця у всесвіті ...» [17, с. 404–405]. Дерево постає універсалиєю, загальнолюдським конвенційним символом, якому судилося «перерости» міфологічну функцію, ставши універсальним засобом пізнання й організації знань про світ.

Згідно зі словником «Славянские древности», дерево – це «...атрибут ритуалів, що оформлюють важливі етапи календарного року, життєвого циклу (весілля, похорони-весілля, рекрутство, ... хрестини, іменини господаря, прийняття молодят до наступної соціо-вікової групи і т. д.); і господарській діяльності (побудова даху під час дому). Встановлення обрядового

дерева в ці порубіжні моменти надає ритуалам значення події, яка відбувається в центрі світу... Важливим аспектом міфології Д. є його стійка співвіднесеність з людиною..., йому приписували категорії й етапи життєдіяльності, тотожні чи близькі людським. Уважали, що дерево має «свій вік», моменти народження й смерті» [22, с. 61–62].

В українській народній культурі збережено *ДЕРЕВО* як спільноіндоєвропейську міфологема. «Дуже поширеними в українських віруваннях є перетворення людини в дерево..., у народних колядках, де йдеться про початок світу, обов'язково поряд з водою (морем) згадується і дерево ... як символ центру світу... квітуче дерево або окрема гілка з плодами чи квітами – символи життя; відламана гілка, гілка без листя – символ смерті» [9, с. 176]. Сакральність дерева відбито в таких фразеологізмах: *як на дереві знайшли* – хто-небудь міцний, здоровий; *як з дерева зліз* – дивний, дурнуватий; *на дереві знайшли* – про народження дитини [29, с. 108], *рубати дерево під самий корінь, плювати/наплювати з високого дерева* [26, с. 521, с. 336]. Ці українські звороти – просліди ще праіндоєвропейських уявлень про дерево як посередника між світом богів і світом людей, або як про локус, де живуть боги (порівн. етимологію слова дуб – дерево Перуна). Також дерево може виступати у фразеологізмах втіленням многи: *як листу на дереві* [26, с. 336].

Праслов'янська мова успадкувала від індоєвропейської такі семи в слові *дерево*: «сакральність», «многота», «нерозумність», причому сема «сакральність» втілюється на основі праслов'янської-індоєвропейської, дохристиянської, символіки. Християнство додало нового значення слову *дерево*, що зайвий раз підтверджує думку О. Трубочова про те, що в мові все соціально [27, с. 238]. Історичні словники, словник Грінченка засвідчили метафоричне утворення *боже дерево* зі значенням «хрест, розп'яття» [23, с. 369]. Очевидно, маємо зіткнення двох міфологічних світоглядів на українському ґрунті: язичеського і християнського. Християнство посилює вже відмерлу язичеську сему святості дерева, надавши йому специфічних культурних конотацій, що призвело до перетинання двох лексико-семантичних полів – *ДЕРЕВО* і *ХРЕСТ* з цілим рядом суто християнських (а звідси – конвенційних) мікроконцептів жертва, жертвність, страждання, безвинність, макроконцептом *ХРИСТОС* і концептом-дискурсом *БОГ*.

Слід відзначити, що в українців концепт *ДЕРЕВО* має фрагментаризовану символічну парадигму, яку суворо регламентує жанр фольклору. Іншими словами, панівним концептом для кожного жанру фольклору буде відповідний гіпонім *ДЕРЕВА*, який матиме свою власну лексичну парадигму, виступаючи, у свою чергу, знаком культури і концептом.

Аналіз українських паремій засвідчує глибинну концептуалізацію *ДЕРЕВА* на українському ґрунті. У межах цього жанру усної народної творчості зі словом-іменем концепту *ДЕРЕВО* сполучаються такі епітети, як *велике, веселе, високе, молода* (деревина), *молоде, криве, одне, здорове, дуплувате, круте, низьке, зогниле, похиле, зігнене, мале, плохе, погане,*

сухе, криве, праве, скрипливе, гниле, хрипливе, старе [21, с. 120–123].

Наявність епітетів *веселе, високе, молоде, здорове, мале, плохе, погане, хрипливе, старе* свідчить, що в межах паремійного жанру *ДЕРЕВО* має стійкий символічний відповідник, а саме – асоціацію з людиною. М. М. Пазяк щодо цього зазначає: «прислів'я про рослинний і тваринний світ, що мали колись прямі значення, у процесі свого розвитку наповнювалися новою семантикою, яка розширювала смислові обрії. Їхні давні зразки відбивали ставлення людини до світу тварин і рослин... З часом певні властивості світу рослин і тварин у пареміях почали застосовувати для характеристики людини, часу її життя. У процесі свого розвитку багато висловів розширили свої семантичні поля, а інші наповнилися новим змістом і перейшли до інших тематичних розрядів... Еволюція паремій могла проходити такі стадії: а) словосполучення набувало сталості; б) розширювало своє значення, ставало образним; в) трансформувало своє семантичне поле на інші аналогічні ситуації чи події; г) значення прислів'їв закріплювалося за іншими видами людської діяльності; д) вислови набували нового смислу внаслідок актуалізації текстів, використання в художніх творах» [19, с. 16; с. 18; с. 32].

Простежимо, яких лексико-семантичних варіантів набуває слово *ДЕРЕВО* в пареміях. Зокрема прислів'я *велике дерево поволі росте* фіксує ЛСВ «розумна, творча, визначна людина». ЛСВ «дитина» подібуємо у висловах: *гни деревину, доки молода; гни тоді дерево, як воно молоде; дерево гнеться, доки молоде; нагинай деревину, поки їй верх досягнеш; нагинай деревице, бо дерева не зможеш; гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі* [21, с. 120–123].

Властивість дерева плодоносити, притаманна фруктовим деревам, лягла в основу паремій (які, очевидно, слід розглядати як загальносвіткові), де дерево виступає символом працюючої людини: *дерево шанують, як добре родить, а чоловіка, як добре робить; дерево пізнають по плодах, людину – по ділах; пізнати дерево по овочу його* [21, с. 120–123].

Дерево як символ роду представлено такими прислів'ями: *з одного дерева хрест і лопата; з одного дерева криже і лопата; хрестові ся кланяють, а лопатою гній викидають; погане дерево – погана з нього й тріска; з кривого дерева крива й тінь; яке дерево, такий клин, який батько, такий син; яке дерево, такі й його одростки; від доброго дерева добрий і плід* [21, с. 120–123].

Психологічні риси людини відображено також за допомогою образу *дерево: на круте дерево крутого треба клина*. Цей вислів засвідчує ЛСВ «крутий характер», «непоступлива людина». Образ *низького дерева (згнилого, похилого, зігнутого, малого, кривого; поганого, сухого)* має символічне значення «слабкодуха людина», «хвора людина» [21, с. 120–123].

Образ скрипливого (гнилого, хрипливого) дерева асоціюють з хворобливою людиною, здатною жити довго, незважаючи на видиму кваліть: *скрипливе дерево довго живе, ...найдовше стоїть, на світі довго живе, довше росте, довго стоїть; скрипуче дерево два віки живе, здорове й одного не витримає; довго живе, здорового перестойть; і дужого перестойть,*

переживе; скрипливе дерево скрипить-скрипить та й стоїть, а здорове вітер попре та й переверне; скрипливе скрипить, а здорове лежить [21, с. 120–123].

Про цінність моральних якостей людини говорять такі паремії: *дерево криве, та яблука солодкі; криве дерево, але рівно горить*. Також дерево має ЛСВ «здібність, вподобання людини»: *дерево падає, куди хилиться; куди дерево хилиться, туди і впаде; як дерево падає, так воно і лежить* [21, с. 120–123]. Має дерево і лексико-семантичний варіант «праця на майбутнє»: *сади деревину, будеш їсти садовину; сади деревину замолodu – на старість, як знахідка* [21, с. 120–123].

Аналіз тезаурусних функцій слова *ДЕРЕВО* уможливило розкриття символічної парадигми і синтагматичних відношень, у які воно вступає в колядках і щедрівках.

Зазвичай *ДЕРЕВО* – це опозит воді чи землі, центр світу. На символічному рівні *Дунай, море* (як символи води) виступають його антонімами. Постійні епітети до слова *ДЕРЕВО* в межах колядок і щедрівок – це *високе, тонке, у листок широке, у вершах кудряве, у цвіт багряне, широке листом, верхом кудряве*. Постійним зовнішнім атрибутом *ДЕРЕВА* є птах (сокіл, галка), отже, висновуємо, що дерево також може бути однією з глибинних синтаксичних ролей роль місця (тут відбувається перетин семантичних (концептуальних) полів *ДЕРЕВО, ПТАХ, МІСЦЕ*). Через свою унікальність і значущість *ДЕРЕВО* в межах жанру колядок і щедрівок не має символічної пари чи синоніма.

ДЕРЕВО в календарно-обрядовій поезії зимового циклу як релікт спільноіндоєвропейського образу Світового дерева представлено досить вузько. Натомість гіпоніми його подібуємо значно частіше. Виділимо найпоширеніші назви дерев у текстах колядок і щедрівок: *дуб, явір, верба, береза, тополя, сосна* [11, с. 264–320].

Стосовно текстів замовлянь зауважимо: так само, як і в текстах колядок і щедрівок, образ *ДЕРЕВА* (гіперонімічна назва) розчинився в парадигматичних і синтагматичних зв'язках широко представлених гіпонімів-дендромінів. Можна говорити про частковість і парадигматичну неповноту гіпероніма *ДЕРЕВО* в замовляннях. Зокрема фрагментарно воно трапляється в замовлянні проти цвіркуна: «Сей сук коли буде розвиватись, листям мою хату покривати, тоді буде в сій хаті цвіркунище кричати. Цур тобі, пек тобі! Йди до гончарів!» [28, с. 126]. Або можна говорити про дерево як джерело сили, в тому числі – і злої. Знищення цього джерела призводить до знищення самої сили. «В лісі росло дерево, убирало си в кору, в краки, в лист, у цвіт. Стяли його. Як не має воно тепер сили рости, цвісти, так, аби не мали сили уроки панські, циганські, діточі, жидівські, парубоцькі, дівоцькі, жаб'ячі і гадячі...» [28, с. 192]. Серед гіпонімів *ДЕРЕВА* у замовляннях найбільш частотними є *дуб, береза, верба, яблуня, груша* [28, с. 233].

Такий підхід плануємо застосовувати і під час розгляду ключових слів української культури на позначення назв дерев.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш-Ревак О.В. Мовний образ парубка в українських фольклорних і етнографічних текстах : автореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Ольга Василівна Барабаш-Ревак. – Львів, 2009. – 20 с.
2. Василенко Алла Миколаївна. Українська міфологічна лексика в художній літературі XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Алла Миколаївна Василенко. – К., 2004. – 20 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания / В. В. Виноградов. – № 5. – 1953. – с. 3–29.
5. Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке // Принципы и методы семантических исследований / В. Г. Гак. – М. : Наука, 1976. – 379 с.
6. Галайчук В. В. Лексичні одиниці мікросистеми «РОСЛИНИ» в українських фольклорних текстах : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Володимир Васильович Галайчук. – Львів, 2004. – 20 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 2 т. / Українська вільна академія наук; авт.-укладач Рудницький Я. Б. – Вінніпег, 1962-1972. – Т. 2 : Д – Ь. – 1128 с.
8. Етимологічний словник української мови : у 7 томах. / Інститут мовознавства імені Потебні О. О. ; головний редактор Мельничук О. С. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – 5 т.
9. Т. 2 : Д – Кошці. – 570 с.
10. Знаки української етнокультури : словник-довідник. / [авт.-уклад. Жайворонок В. В.]. – К. : «Довіра», 2006. – 703 с.
11. Историчний словник українського языка : у 2 т. / Українська Академія Наук; головний редактор Тимченко Є. – Харків, Київ : Державне видавництво України. – 1930. – Т. 2 : А–Ж. – 947 с.
12. Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. – К. : Дніпро, 1987. – 392 с. : іл.
13. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концепт «ЖИТТЯ» в українській фраземіці : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Жанна Володимирівна Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
14. Круть Ірина Юріївна. Лексика календарно-обрядової поезії: структурно-семантичний та стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Ірина Юріївна Круть. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
15. Лісничий Д. В. Дендроніми у поетичних текстах першої половини XX ст. (семантичний і функціональний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Дмитро Володимирович Лісничий. – К., 2007. – 24 с.
16. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : [учебное пособие] / В. Маслова. – М. : Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
17. Мацьків П. В. Концептосфера *БОГ* в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси : автореф. дисер. на здобуття наук ступеня доктора філол. наук : 10.02.01 / Петро Васильович Мацьків. – К., 2008. – 36 с.
18. Мифы народов мира / главн. ред. Токарев С. А. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1 : А – К. – 671 с.
19. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – 204 с.
20. Пазяк М. М. Украинские половицы и поговорки / проблемы генезиса, семантики и жанрово-поэтической структуры : автореф. дис. на здобуття наук ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.09 / Михаил Михайлович Пазяк. – К., 1991. – 38 с.
21. Петренко В. Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В. Ф. Петренко. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1983. – 171 с.
22. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук думка, 1989. – 480 с.
23. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / Институт славяноведения РАН; под ред. Н. И. Толстого. – М., 1995. – Т. 2 : Д – Крошки. – 687 с.
24. Словарь української мови : у 4-х томах / видавництво Академії Наук УРСР ; упорядник Грінченко Б. Д. – К., 1958 – 1959. – Т. 1 : А – Ж. – 494 с.
25. Словник української мови : у 11 т. / АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2 : Г – Ж. – 550 с.
26. Словник староукраїнської мови XIV – XV : у 2 т. / Академія Наук УРСР; редколегія Гринчишин Д. Г., Гумецька Л. Л., Керницький І. М. – К. : Наук. думка, 1977 – 1978. – Т. 1 : А – М. – 630 с.
27. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
28. Трубачев О. Н. Славянская этимология и праславянская культура // Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. София, сентябрь 1988 г. Доклады советской делегации ; отв. ред. Толстой Н. И. / – М. : Наука, 1988. – 391 с.
29. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко, передм. і комент. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с. : іл.
30. Фразеологічний словник української мови. / [авт.-укладачі Ужченко В.Д., Ужченко Д. В.] – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
31. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.
32. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / [автор-сост. Фасмер М.] / – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. 1 : А – Д. – 562 с.
33. Яцкевич О. О. Концепт «ВОЛЯ» в українській мовній картині світу : автореф. дисер. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Ольга Олександрівна Яцкевич. – Харків, 2009. – 19 с.